

SPECIFICUL BĂNĂȚEAN ÎN CADRUL CIVILIZAȚIEI INTERBELICE

GELU COPĂCEANU

INSTITUTUL SOCIAL BANAT CRIȘANA (1932-1946). Sfârșitul primului război mondial reclama un nou cadru de organizare a statelor europene care trebuia să se bazeze pe o profundă restructurare morală, spirituală și politică. Societatea românească, reîntregită în matca teritorială firească, se afla, după cum se exprimă Z. Ornea- în fața unui “*deceniu de răscruce*” în care “*nicicând istoria României nu a cunoscut o asemenea restructurare de substanță în toate compartimentele ei și într-un timp așa de scurt*”¹. În acest climat, al disputelor ideologice și culturale, își fac loc institutele de cercetare sociologică, între care, în prim plan va fi *Institutul Social Român* (1921), principalul mijloc instituțional de promovare a școlii sociologice românești întemeiată de Dimitrie Gusti și bazată pe monografia sociologică “*Știința Națiunii*”, urmărind să ofere toate datele necesare pentru a descifra “*specificul național*” pe care trebuia să se clădească cultura națională².

Acestui imperativ istoric, care presupunea eforturi uriașe, i se vor alătura și intelectualii Banatului, care sub deviza “*Pro Scientia et Patria*” a organizat la Timișoara (21 mai 1932) Institutul Social Banat-Crișana (I. S. B. C.), cu ajutorul și sub egida I. S. R. din București, “*patronul său spiritual*”. Apariția lui, în anul cel mai sumbru al mării crize interbelice, nu este întâmplătoare: un mare număr de cotidiene și periodice bănățene, între care și “*Drum Nou*”, “*Lumina Carașului*”, “*Școala Cărășană*”, care apăreau în județul Caraș, creionează un tablou apocaliptic al prăbușirii societății, ale cărei efect se resimte, mai ales, lumea satului.

Așa se explică faptul că fondatorii Institutului își propuneau ca scop imediat reconstrucția morală a satului bănățean.

În același timp, așa cum arată Petru Nemoianu, cel care exprimase primul ideea creării institutelor, aceasta trebuia să schimbe concepția de viață a intelectualității, care avea nevoie de un ideal concordant cu idealul național pentru a putea participa activ la noul organism social. Toți membrii fondatori ai Institutului sunt conștienți de faptul că trebuiau să continue lupta națională într-un alt cadru și cu alte mijloace; Emil Botiș, primul secretar general, declara că Institutul urmărea “*înțelegerea mării misiuni ce va trebui să revină poporului român într-o Europă nouă și dreaptă*”, iar C.

1. Z. Ornea, **Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea**, București, 1980, p. 25.

2. D. Gusti, **Pagini alese**, București, 1965, cu o prefață și bibliografie de O. Bădina.

Groșorean credea că trebuie să aibă în vedere "*cimentarea rezistenței elementului autohton de-a lungul graniței de vest, periclitată și contestată mereu*"³.

Dirjecțiile concrete ale activității se desprind din statutul I. S. B. C., conform căruia se organizau mai multe secții ce urmau să cerceteze toate unitățile sociale: între membrii lor găsim o serie de personalități politice locale: juriști, publiciști, ierarhi bisericești, funcționari ș. a.

Lista lungă de colaboratori, dintre care unii vor participa la "*activitățile de teren*", cuprinde între alții personalități artistice ca: Sabin Drăgoi ori Romul Ladea, istorici ca Gh. Cotoșman și Val. Șotropa, marele sociolog Anton Golopenția, originar din Prigor, oameni politici ca Petru Nemoianu (fost prefect de Caraș-Severin și membru al guvernelor din timpul lui I. Antonescu) și dr. Aurel Cosma, personalități medicale, publiciști ca C. Miu-Lerca ș. a. Mulți dintre aceștia, la care trebuie să adăugăm și alți originari din actualul județ Caraș-Severin (dr. Cornel Corneanu, Romulus Molin, Virgil Birou ș. a.) vor fi autorii unor lucrări cu caracter istorico-social care valorificau rezultatele cercetărilor sociologice.

Demarând acțiunea lor de pionierat "pe un drum nebătătorit și cu mijloace destul de modeste", intelectualii bănățeni au îmbinat observația sociologică în care au atras și colaborarea altor instituții, în special din Ardeal cu implicarea directă în viața satelor bănățene. Conferințe, manifestări cultural-artistice, o gama diversă de ajutorare a satelor, inclusiv prin acțiuni practice de ameliorare a solurilor și mai ales prin organizarea unor instituții de ocrotire a copiilor, vor însoți majoritatea anchetelor sociale.

Se poate spune că se crează o adevărată comuniune sufletească cu lumea satului, fapt sesizabil și din paginile Revistei Institutului Social Banat-Crișana (R.I.S.B.C.), principalul mijloc prin care au fost popularizate rezultatele cercetărilor și soluțiile propuse.

Sub conducerea lui Cornel Groșoreanu, revista (având o periodicitate fluctuantă) reușește să angajeze un adevărat dialog cu satul bănățean, iar prin structura sa complexă și atrăgătoare, cu întregul spațiu locuit de români. Anchetele sociologice, documentele istorice, studiile și însemnările de o mare diversitate tematică, converg totuși spre susținerea efortului Institutului de a cunoaște specificul culturii bănățene, entitatea provinciei în cadrul unității românești. Aceasta este una dintre dominantele concepției intelectualilor bănățeni, pe care o vom urmări în continuare.

ÎN CĂUTAREA SPECIFICULUI BĂNĂȚEAN. Trebuie să remarcăm opinia unanimă a studiilor și însemnărilor din Revista Institutului despre condițiile istorico-geografice specifice ale Banatului care au generat o manifestare aparte a spiritualității românești. Un mediu geografic caracterizat prin diversitate și armonie, o așezare care-i va conferi rolul unei *porți europene*, dar și rivalitatea permanentă pentru a o stăpâni, o continuitate de o viață care-i va permite să reziste asaltului asimilator al străinilor, care au creat o cultură specifică și un anumit profil psiho-moral al bănățeanului. Un

3. **Revista Institutului Social Banat-Crișana** (în continuare R. I. S. B. C.), 2, 1938: ian. -febr. 1942.

sentimentalism incorrigibil "il îndeamnă pe românul bănăţean să-şi manifeste sentimentele prin forme artistice dar şi să-şi apere cu tenacitate proprietatea"⁴. După cum, predispoziţia lui pentru viaţa artistică sub forma corurilor, este un mod de a-şi exprima sentimentul solidarităţii naţionale "singura cântare, ne-a ţinut pe noi cărăşenii pe linia existenţei naţionale", i se confesa un dascăl de pe Valea Caraşului lui Virgil Birou, mare prozator al Banatului, el însuşi originar din această zonă.⁵ Tradiţia corurilor, păstrată cu sfinţenie în satele bănăţene, tinde să fie instituţionalizată prin încercarea de a crea, la Lugoj, o conducere unitară a tuturor corurilor din ţară pentru sporirea "prestigiului românesc". O vitalitate innăscută şi ambiţia duc la inclinaţia bănăţeanului spre a se întrece "cu toţi şi în toate domeniile", la un dinamism creator, favorizat şi de condiţiile naturale, după cum tenta mediteraneană a climatului naşte tendinţa spre autocontemplare şi automeditaţie⁶. G. Călinescu vorbeşte despre "ironia provocată de circumspecţia conservativă", conştiinţa de sine puternică şi comunicativitatea bănăţeanului⁷, iar Lucian Blaga despre nivelul ridicat al culturii populare, prin excelenţă etnografică, un adevărat "baroc al etnografiei româneşti"⁸.

Aceste opinii şi multe altele, ale unor mari personalităţi ale culturii româneşti sunt sublinate în revista Institutului, ori în scrierile colaboratorilor lui, ca pretext al unor acţiuni concrete pentru apărarea tradiţiei culturii populare.

Participant la expoziţia ocazionată de înfiinţarea Astei Bănăţene în 1937, standul I. S. B. C. urmărea să explice semnificaţia "brăului" bănăţean în "hora" portului naţional şi necesitatea creării unui "Muzeu al portului regiunii noastre". În acelaşi timp era prilejul, pentru unul dintre participanţi să spună că "şi pentru Coriolan Brădiceanu şi pentru plugarul din cel din urmă sat bănăţean, bănăţenism înseamnă românism"⁹.

"Bănăţenismul" înseamnă pentru C. Miu-Lerca, o cultură specifică ce are o puternică conştiinţă etnografică, în care structura ritmică şi spontaneitatea jocurilor sunt expresia "unităţii geografice perfecte"¹⁰. Această opinie este întărită prin autoritatea lui Blaga, prezenţă permanentă în paginile Revistei, pentru care este un paradox bănăţean "faptul că o cultură etnografică, care atinge adesea înfăţişarea unei culturi intelectuale, a dat foarte puţine mari personalităţi". Acceptând această realitate revista Institutului popularizează activitatea "scriitorilor-plugari", concentraţi în mare parte pe Valea Caraşului, unde apar revistele ţărăneşti "Ţăranul" şi "Zorile Banatului" dar şi "Monografia muzicală a comunei Ohaba-Bistra" a lui S. Drăgoi recunoscută pe plan naţional.

4. Virgil Birou, **Oameni şi locuri din Căraş**, Timişoara, 1982, p. 80.

5. **Ibidem**, p. 98.

6. G. Ţepelea, **Studii de istorie şi limbă literară**, Bucureşti, 1970.

7. G. Călinescu, **Opinii fugare şi libere despre Banat**, în **Banatul**, III, nov.-dec. 1928.

8. L. Blaga, **Barocul etnografiei româneşti**, în **Banatul**, I, 1, 1926.

9. Însemnare din **R. I. S. B. C.**, 20, 1937.

10. C. Miu-Lerca, **Bănăţenism şi creaţie**, conferinţă ținută în cadrul I. S. B. C.

“Cercetările de teren” ale membrilor I. S. B. C. constată un adevărat “cult al progresului prin muncă organizată” în satele bănățene, “bazat pe spiritul creator în asimilarea civilizației moderne țărănești” care face ca țăranul din Banat să aibă “gospodăria cea mai frumoasă” și să poată fi considerat “elementul de civilizație pentru o nouă viață românească”.¹¹

Datele statistice furnizate de S. Manuilă, directorul Institutului Demografic al României, arată că în 1938 prin 72% știutori de carte și 8% analfabeți (față de 16% media pe țară), Banatul era primul, între provinciile țării, după cum același loc îl ocupă în privința capitalului investit și a forței motrice industriale, a veniturilor din încasări vamale pentru stat și a contribuției bugetare de 1/5¹² (Tr. Birăescu, în R.I.S.B.C. nr. 1/1933).

Aceste priorități, la care se pot adăuga și altele, i-au condus pe bănățeni la o puternică conștientizare a valorilor, la o exteriorizare mai accentuată a mândriei locale, fapt care, în această perioadă este sintetizat în lozinca devenită cu timpul deviză “Banatu-i fruncea”. Departe de a face o simplă invenție literară, ea exprimă, după P. Nemoianu “o mândrie de ordin sufletesc, colectivă” și o motivație pentru întărirea patriotismului local, dar și o sinteză a imaginii bănățeanului oferită de-a lungul timpului, de diferiți cărturari români ori străini. Deviza bănățeană este o zestre sufletească “care trebuie să devină suportul unui idealism local” în sensul mândriei bănățenilor pentru “succesele lor izvorâte din năzuințele comune ale tuturor românilor”¹².

Numit uneori “localism creator”, alături “regionalism” acest concept apare mai degrabă ca o datorie, o “obligație a tuturor celor care trăiesc într-o regiune pentru ridicarea nivelului cultural, economic și politic al ei”¹³. Este, în același timp, un apel al intelectualilor din sfera Institutului Bănățean la schimbarea concepției de viață a intelectualității care trebuie să reabiliteze Banatul prin participarea directă la conducerea noului organism social rezultat din Marea Unire, pe baza unui “ideal local” care să fie concordant cu idealul național.

Dezideratul emancipării Banatului, expresie relativ frecventă în paginile Revistei trebuie judecat în sensul arătat mai sus. Deși nu este un obiectiv cu niște direcții programatice clare, din încercările puține -de definire, se înțelege că nu este vorba de o emancipare în sensul “clasic”, ci “de încadrare în ritmul general al vrierii românești de pretutindeni”. Mai concret, pornind de la statutul tradițional autohton al Banatului, se cere repunerea provinciei în drepturile unui “regim special” care să cuprindă toată latura vestică a țării, ca o contrapondere la “ofensiva capitalismului autonom unguresc” și la “agitația revizionistă” crescândă, după expresia lui C. Groșoreanu.¹⁴ Acest “regim special”, fără să vizeze auto-administrarea, este în primul rând un răspuns

11. I. Veverca, *Destin românesc în Banat*, în R. I. S. B. C., r. omagial din 1942, p. 305-309.

12. P. Nemoianu, *Bănatu-i fruncea*, conferință publicată în R. I. S. B. C., 13, 1935, și dezvoltată în volum separat.

13. V. Birou, *Restaurația și Banatul*, în R. I. S. B. C., 31-32, 1940.

14. C. Groșoreanu, *Emanciparea politică a Banatului*, în *Lumea Nouă*, iul.-aug. și sept.-oct. 1937.

aprobator la reforma administrativă din 1938 care crease "*mijlocul administrativ de emancipare*" și condițiile unei autonomii reale.¹⁵

Emanciparea provinciei sud-vestice înseamnă, mai întâi, dorința de a avea un rol mai mare în guvernarea centrală: mai mulți demnitari bănățeni în instituțiile guvernamentale, ar fi însemnat un sprijin mai mare acordat românilor implicați în industrie și comerț și garanția unui guvern central care să respecte structura proprie (culturală, economică demografică, religioasă) a Banatului.

Plecând de la realitatea unor priorități de ordin tehnic sau cultural, intelectualii sunt convingși de dreptul Banatului de a i se asigura de către stat mijloacele de organizare a culturii, instituții care să o conserve și să o cerceteze, deschizând calea unei "*emancipări culturale*".

Spre același țel s-a îndreptat și pledoaria obsedantă a "echipierilor" I.S.B.C. pentru o universitate la Timișoara: în acest scop numeroasele memorii adresate guvernului arată nevoia patronajului spiritual al unei universități care trebuie să lupte pentru apărarea spirituală a Patriei și combaterea "*aprigiei propagande a dușmanului*" care se menține pe poziția de "*atac univesitar*"¹⁶. Vechi deziderat al bănățenilor, universitatea este considerată "*o înaltă rațiune de stat*", dictată și de sentimentul de pietate față de pământul lor "*leagănul de plămădeală și persistență a Românismlui*".¹⁷ În același timp, prin poziția strategică a Timișoarei, cu o "*rază de atracție*" ce ar putea cuprinde peste 3,3 milioane de români, universitatea va putea să răspândească cultura românească "*până la frații noștri din Peninsula Balcanică*" și să apere pe plan spiritual "*românismul la granița de Vest*" (RISBC iulie-octombrie 1940).

Conștiința comuniunii spirituale cu românii de pretutindeni este, de fapt, ideea centrală pe care se sprijină acțiunea practică și spirituală a intelectualilor din sfera Institutului Bănățean.

Acceptând teza lui B.P. Hașdeu, după care "*Banatul, Oltenia și Țara Hațegului, prin continuitatea geografico-istorică neîntreruptă au fost un cuib de unde se românizau treptat celelalte regiuni, indirect și cele de peste Dunăre*" (cit. de P. Nemoianu în RISBC, 13/1935 p. 45), specialiștii Institutului au căutat să arate firele legăturilor ce au rezultat din acest proces istoric. Numeroase studii elaborate de secția istorică a Institutului, condusă de V. Motogna își propun editarea unei sinteze istorice a Banatului pe ideea unității românești-Biserica ortodoxă subordonată la început Mitropoliei Țării Românești va înlesni apropierea românilor prin scrierile religioase și prin autorii lor, dintre care unii se vor stabili în Banat. Și după subordonarea religioasă față de străini, bănățenii vor continua legăturile cu frații lor, contribuind prin clericii din Lugoj și Caransebeș la realizarea unora din primele scrieri românești.

Cercetările monografice au demonstrat permanența contactelor spirituale dintre Banat și Principate, descoperind la Naidăș (jud. Caraș-Severin) 12

15. V. Birou, *op. cit.*, în R. I. S. B. C., 31-32, 1940.

16. Memoriul din 1 septembrie 1943 adresat Guvernului în numele I. S. B. C.

17. **Raport asupra găzduirii provizorii a Universității din Cernăuți la Timișoara.** în R. I. S. B. C., 33-36, iul.-oct. 1940.

balade provenite din Vechiul Regat care au circulat pe o arie ce se întindea dincolo de Dunăre până la Valea Timocului.¹⁸ De altfel, cu românii sud-dunăreni există o legătură permanentă, directă sau prin Revistă unde o însemnare constată la "*frații timoceni*" o conștiință vie a originii și "*un grai curat*", cu un folclor muzical care are mari asemănări cu cântecele din Valea Almăjului, iar o altă însemnare arată că românii din Bacica (S-E Croației) "*vor să fie aduși să învețe carte românească pentru că credință și suflet românesc au destul*". (RISBC, 1940-1941)

În spațiul balcanic se constată un mare număr de români împreună cu care s-ar putea constitui "*o axă națională românească ca și lanțul Carpatic*", dar și pericolul de a fi asimilați de "*masa slavă*" față de care, intelectualii bănățeni, cer sprijinul statului român pentru construirea de biserici¹⁹. De altfel, pentru redactorii Revistei care considerau "*Neamul Românesc*" al lui N. Iorga "*evanghelia de credință a conștiinței naționale*", orice amănunt legat de soarta românilor este semnificativ. fapt pentru care P. Nemoianu propunea înființarea unui "*Institut al românilor de peste hotare*". (RISBC, mai-august 1942)

În încheierea acestor considerații, cred că se poate judeca activitatea instituției bănățene sub semnul devizei "*pentru nație tot ce avem și ce putem*", pe care au folosit-o deseori, în semn de prețuire pentru N. Iorga pe îl considerau un "*apostol al neamului*". Tot apostolat a fost și efortul intelectualilor bănățeni de a imprima în conștiința românească menirea istorică a Banatului de "*strajă a Țării, la frontiera de vest a neamului*". În această lumină, "*emanciparea*" este, în primul rând, o noțiune geo-politică, rezultată din percepția rolului strategic al provinciei și din dorința membrilor I.S.B.C. de "*a contribui cu specificul nostru bănățean la tabloul multicolor al vieții naționale și etnice*"²⁰.

Prescurtări bibliografice:

Abreviations bibliographiques:

ISR = Institutul Social Român.

ISBC = Institutul Social Banat-Crișana.

RISBC = Revista Institutului Social Banat-Crișana.

18. C. Grofșoreanu, **Mișcările culturale în Sud-Estul European**, în **R. I. S. B. C.**, XIII, ian. -apr. 1944, p. 63.

19. T. Morariu, **Românii dintre Morava și Timoc**, 1941, p. 228.

20. **R. I. S. B. C.**, 22-23, apr-sept. 1938.

LE SPÉCIFIQUE BANATIEN DANS LA CIVILISATION D'ENTRE DEUX GUERRES (RÉSUMÉ)

Le Banat était la première province du pays en ce qui concerne le capital investi et la force motrice industrielle, les revenus des taxes douanières pour l'état et la contribution pour le budget. Les priorités, aux-quelles on peut ajouter les autres ont conduit les habitants de cette province vers une puissante connaissance de leur propre valeur, vers une plus accentuée expression de la fierté locale, fait qui - de cette période - est devenu un mot d'ordre presque célèbre "*Le Banat c'est toujours le premier*". Dénommé quelquefois localisme créatif, ou "*régionalisme*" autrefois, ce concept apparaît plutôt comme un devoir, une obligation de tous ce qui y vivent pour son continu redressement culturel, économique et politique.

Émanciper cette province sud-ouestique reste un objectif inséré dans les pages de la revue éditée par I.S.B.C. signifiant - avant tout - le désir des banatiens de jouer un rôle de plus en plus important dans le gouvernement central: plusieurs dignitaires dans les institutions gouvernementaux, un appui significatif pour les roumains impliqués dans l'industrie et au commerce et même la garantie d'un gouvernement central qui doit respecter la structure propre (culturelle, économique, démographique, religieuse) du Banat. Les intellectuels étaient convaincus que la province avait le droit de lui assurer par l'état les moyens d'organisation de sa culture, d'y créer des institutions pour qu'on la conserve et qui entreprise des recherches, rouvrant la voie d'une "*émancipation culturelle*".

La conscience de la communion spirituelle avec les roumains de partout constitue, en effet, l'idée centrale qui appuie l'action pratique et spirituelle des intellectuels appartenant à l'Institut Banatien.

En concluant, peut-on avancer l'idée que la classe intellectuelle de Banat ont déployé des efforts remarquables pour imprimer dans la conscience roumaine du rôle historique du Banat, étant "*le gardien du Pays à la frontière ouestique de la nation*".